

JAN ZUBELEWICZ
Politechnika Warszawska

OSTATNIE ROZMOWY Z PROFESOREM BOGUSŁAWEM WOLNIEWICZEM: WOLA A ROZUM WEDŁUG SCHOPENHAUERA¹

W dniach 13–14 czerwca 2017 r. odbyła się w Warszawie konferencja pt. „Henryk Elzenberg (1887–1967). Emigracja wewnętrzna”, zorganizowana przez „Przegląd Filozoficzny” i Instytut Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Na konferencji tej Prof. Bogusław Wolniewicz wygłosił referat pt. „Aksjomat Elzenberga”. Na portalu *Głos racjonalny* referat ma tytuł „Wola czy rozum. Aksjomat Elzenberga”². W relacjach między wolą a rozumem Wolniewicz wyróżnia, zgodnie z tradycją filozoficzną, dwa stanowiska: woluntaryzm (woluntatyzm) etyczny i intelektualizm etyczny. W pierwszym stanowisku wola dominuje nad rozumem (to wola pobudza rozum do myślenia), w drugim, na odwrót: rozum dominuje nad wolą (to rozum pobudza wolę do działania i zwraca ją stale ku celom moralnie wyższym). Za sugestią Wolniewicza będę używać pojęcia „woluntatyzm etyczny”, a nie woluntaryzm etyczny, bo nie o „wolność” woli tu chodzi, a o jej „źródłowość”. Do woluntatystów etycznych zalicza Wolniewicz: Augustyna, Dunsza Szkota, Schopenhauera, Wittgensteina, Conrada, Miłozza. Również siebie w ten nurt włącza. Intelektualiści etyczni natomiast to m.in.: Sokrates, Tomasz z Akwinu, Kant, Russell, Elzenberg. Zdaniem woluntatystów etycznych intelektualizm etyczny głosi nieprawdę. Jakimi bliższymi cechami wyróżniają się wola i rozum?

¹ Dziękuję synowi Emilowi za różne uwagi poczynione przy przygotowywaniu tego tekstu.

² B. Wolniewicz, *Wola czy rozum. Aksjomat Elzenberga*, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=c1XWLPJLcUY>, [dostęp: 21.09.2017]. Na stronie *Głos racjonalny*, URL: <https://www.youtube.com/channel/UCwGPMSS59XTFYf984VSKXfw>, [dostęp: 21.09.2017].

W opinii Wolniewicza „jedyną sprężyną chcień i działań jest w człowieku jego w o l a”. Rozum w tych sprawach jest bierny. Wola jest ogółem dążności i skłonności pierwszych, które służą tylko sobie. Nad skłonnościami pierwszymi nadbudowane są powinności pierwsze, nad nimi zaś – powinności dalsze, które są środkami do realizacji tych pierwszych. I tutaj rozum może odgrywać decydującą rolę. Pojęcie „rozumności” czy „nierozumności” nie odnosi się natomiast do powinności pierwszych. Przytoczmy te ważne tezy w sformułowaniu Wolniewicza.

Jedyną sprężyną chcień i działań jest w człowieku jego w o l a. Rozum jest bierny: jak lustro odzwierciedla tylko fakty i ich przyczynowe związki; ślepy jest na dobro i zło, do niczego nas nie pobudza ani nie powstrzymuje. O chceniach i powinnościach wypowiada się jedynie warunkowo: „J e ż e l i ma być to a to, to zauważmy, że nie będzie tego bez tamtego. Zatem powinno być i tamto”. I na tym kończy, żadnych „imperatywów kategorycznych” nie ogłasza.

Gdy dana już jest wolą jakaś powinność *pierwsza*, rozum może wskazywać do niej – jako warunki konieczne jej spełnienia – rozmaite warunki *wtóre*, a nawet cały ich łańcuch implikacyjny bez końca. Każde z ogniw takiego łańcucha można wtedy uznać za „racjonalnie uzasadnione” poprzednim – gdy jakieś poprzednie j e s t. Natomiast ogniwo pierwsze leży zawsze poza zasięgiem rozumu, kwalifikacja według „rozumności” i „nierozumności” jego się nie ima. [...]

Czym jest wola? Jest – pisze Wolniewicz – ogółem naszych dążności i skłonności *pierszych*: tych, wobec których pytanie „po co” staje się bezprzedmiotowe, bo służą tylko sobie. Różne osobniczo ich konstelacje i wzajemna siła stanowią c h a r a k t e r człowieka³.

Zainspirowany wykładem Wolniewicza zainteresowałem się bliżej głównym dziełem Schopenhauera *Świat jako wola i przedstawienie*. W tomie drugim jest rozdział 19.: *O prymacie woli w samowiedzy*⁴. Ukazana jest tutaj relacja między wolą i rozumem. Rozdział składa się z dwunastu części. Uznałem wtedy, że najbardziej reprezentatywny fragment mieści się w części czwartej. Oto ten fragment.

³ B. Wolniewicz, *Aksjomat Elzenberga*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2017, nr 4 (tekst oddany do druku).

⁴ A. Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*, t. 2, tłum. J. Garewicz, Warszawa 2013, s. 282–437.

A zatem i te rozważania pokazują nam wolę jako coś pierwotnego i dlatego metafizycznego, natomiast umysł jako wtórny i fizyczny. Jako taki podlega on, jak wszystko fizyczne, *vi inertiae*⁵, czyli jest czynny dopiero, gdy w ruch wprawi go coś innego – wola, która panuje nad nim, kieruje nim, pobudza go do wysiłku, krótko mówiąc, nadaje mu czynność, która nie tkwi w nim pierwotnie. Dlatego chętnie spoczywa, gdy tylko mu się na to pozwoli, okazuje się często gnuśny i nieskłonny do działania⁶.

W okolicy 22 lipca 2017 r. skontaktowałem się telefonicznie z Profesorem i powiedziałem o wyżej wymienionym rozdziale 19. Przeczytałem wskazany fragment. Treść ta zainteresowała Profesora; rozważał wypożyczenie książki w języku niemieckim i przeczytanie tego fragmentu. Dodał, że na myśl zawartą w ostatnim zdaniu, chyba niezależnie od Schopenhauera, zwrócił mu uwagę wcześniej prof. Zbigniew Musiał. Po kilku dniach – 27 lipca 2017 r. – zatelefonował do mnie Prof. Wolniewicz, przytoczył następujący cytat: „Wola życia tłumaczy wszystko, woli życia nie tłumaczy nic” i zadał następujące pytanie: czy może przypadkiem takie zdanie widziałem w tekstach Schopenhauera? Rzeczywiście zdanie to jest w duchu filozofii Schopenhauera, ale nie wiedziałem, gdzie mogłoby ono być. Zaintrygowany tym pytaniem skoncentrowałem znów swoją uwagę na dwu tomach *Świata jako woli i przedstawienia*. W drugim tomie w zakończeniu rozdziału 28.: *Charakterystyka woli życia*⁷ jest akapit, który niemal idealnie odzwierciedla ukazaną wyżej myśl. Oto ten akapit:

We wszystkich rozważaniach widać więc wyraźnie, że wola życia nie jest konsekwencją poznania życia, jakkolwiek *conclusio ex praemissis*⁸ ani w ogóle czymś wtórnym: przeciwnie, jest pierwsza i bezwarunkowa, jest przesłanką wszystkich przesłanek i dlatego właśnie jest tym, od czego musi wyjść *f i l o z o f i a*, gdyż wola życia nie pojawia się na skutek świata, lecz świat na skutek woli życia⁹.

Równocześnie w tomie pierwszym znalazłem świetną charakterystykę sporu między woluntaryzmem etycznym Schopenhauera a intelektualizmem etycznym. Co prawda Schopenhauer nie używa tego nazewnictwa

⁵ sile bezwładności

⁶ A. Schopenhauer, *Świat...*, t. 2, wyd. cyt., s. 300.

⁷ A. Schopenhauer, *Świat...*, t. 2, wyd. cyt., s. 496–513.

⁸ wnioskiem z założeń

⁹ A. Schopenhauer, *Świat...*, t. 2, wyd. cyt., s. 512–513.

twą, ale to niczemu nie przeszkadza. Przytoczymy w pełni ten niezwykle interesujący akapit.

Twierdzenie, że istnieje empiryczna wolność woli, *liberum arbitrium in-differentiae*¹⁰, wiąże się jak najściślej z uznaniem za istotę człowieka duszy, która miałaby być pierwotnie istotą poznającą, ba, myślącą abstrakcyjnie, a dopiero następnie chcącą, a więc z przyznaniem woli wtórnego tylko charakteru, podczas gdy naprawdę ma go poznanie. Traktowano nawet wolę jako akt myślowy i identyfikowano ją z sądem, mianowicie u Kartezjusza i Spinozy. Zgodnie z tym człowiek stał się, czym jest, dopiero na skutek swego poznania: przychodzi na świat jako moralne zero, poznaje na nim rzeczy i decyduje następnie, co będzie tym lub owym, że będzie działał tak lub inaczej, a mógłby też na skutek nowego poznania działać w inny sposób, czyli stać się znów inny. Zgodnie z tym mógłby, dalej, uznać jakąś rzecz za dobrą i na skutek tego jej chcieć, zamiast żeby najpierw jej chciał, a potem nazwał dobrą. Zgodnie z całym moim zasadniczym poglądem wszystko to jest odwróceniem prawdziwego stosunku. Wola jest pierwsza i pierwotna, poznanie dochodzi tylko do niej, potrzebne do przejawu woli jako jej posłuszne narzędzie. Każdy człowiek jest zatem tym, czym jest, dzięki swej woli, a jego charakter jest pierwotny, ponieważ czynność woli jest podstawą jego istoty. Dzięki poznaniu, które do tego dochodzi, dowiaduje się w toku doświadczenia, czym jest, tj. uczy się znać swój charakter. Poznaje więc siebie na skutek i stosownie do właściwości swej woli, zamiast – zgodnie ze starym poglądem – chcieć na skutek i stosownie do swego poznania. Wedle tego poglądu wystarczyłoby, żeby rozważył, jak i najbardziej chciałby być, by nim być; oto ich wolność woli. Polega więc ona właściwie na tym, że człowiek jest swoim własnym dziełem wedle światła poznania. Ja natomiast mówię: jest swoim własnym dziełem przed wszelkim poznaniem, ono zaś dochodzi tylko, by je oświetlić. Dlatego nie może zdecydować, że będzie taki lub inny, ani nie może stać się inny, lecz jest, raz na zawsze, i poznaje sukcesywnie, czym jest. U nich chce tego, co poznaje; u mnie pozna je, czego chce¹¹.

Około 1 sierpnia 2017 r. skontaktowałem się telefonicznie z Prof. Wolniewiczem. Przeczytałem wyżej wymieniony fragment z rozdziału 28. (*Charakterystyka woli życia*) tomu drugiego, natomiast z tomu pierw-

¹⁰ Bezwzględna wolność wyboru lub postanowienia w akcie woli. Takie tłumaczenie podaje A. Stögbauer w: A. Schopenhauer, *O wolności ludzkiej woli*, tłum. A. Stögbauer, Wyd. Vis-à-vis Etiuda, Kraków 2016, s. 67. Pierwsze wydanie w języku polskim z tłumaczeniem Stögbauera było w 1908 r.

¹¹ A. Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*, t. 1, Warszawa 2012, s. 446–447.

szego zdążyłem wtedy odczytać tylko ostatnie zdanie przytoczonego akapitu: „U nich c h c e tego, co poznaje, u mnie p o z n a j e, czego chce”. Reakcja Profesora wobec ostatniego przeczytanego zdania była dobitna: „Pasuje jak klucz do zamka” – powiedział. Myślałem wtedy, że do sprawy całego akapitu z tomu pierwszego jeszcze wrócimy. Już nie wrócimy. Profesor Bogusław Wolniewicz zmarł 4 sierpnia 2017 r.

Zwrócę więc uwagę na niektóre zagadnienia tego akapitu. Solidaryzuję się ze stanowiskiem woluntaryzmu etycznego. Patrząc z tego punktu widzenia, można wyodrębnić m.in. następujące tezy.

Po pierwsze, wola jest pierwotna, rozum jest wtórny i działa z inspiracji woli.

Po drugie, woluntatyści przypisują czynnikom genetycznym decydującą rolę, w odniesieniu do woli i rozumu, w procesie kształtowania się człowieka. Intelktualiści etyczni mogą uznawać dużą rolę czynników wrodzonych w sprawie rozumu, ale kwestionują czy wręcz eliminują ich rangę w odniesieniu do powinności woli.

Po trzecie, intelektualiści etyczni uważają, że rozum może ustalać powinności woli. Jak to zjawisko zinterpretować w duchu woluntaryzmu etycznego? Jak wiemy, według woluntatystów rozum nie ustala powinności, tylko je rejestruje i poddaje analizie, natomiast powinności są dane czy stanowione przez wolę.

Być może powinności woli są dwojakiego rodzaju: realne (stałyby za nimi organiczne siły) i fikcyjne (stałyby za nimi namiastki czy atrapy sił). Wola intelektualisty etycznego, pod osłoną rozumu, zgłaszałaby też pewne powinności, za którymi nie stałyby realne siły. Przypuszczalnie na tej zasadzie, też pod osłoną rozumu, próbuje się zgłaszać różne fikcyjne tezy czy projekty społeczne.

Podanie przykładów wiąże się oczywiście z przejściem do merytorycznej (konkretnej) antropologii filozoficznej i aksjologii. Taką fikcyjną powinnością woli jest, w moim rozumieniu, np. kwestionowanie podstawowej cechy społecznej człowieka, jaką jest jego wspólnotowość. W ramach ludzkości można bowiem wyodrębnić wspólnoty społeczne i nadbudowane nad nimi wspólnoty duchowe. Nie ma wspólnoty duchowej całej ludzkości. Wspólnotowość jest jednym z atrybutów społecznego

i duchowego wymiaru człowieka¹². W woli człowieka tkwią realne powinności wspólnotowe, ale z różnych względów (politycznych i innych) próbuje się w cywilizacji Zachodu przedstawić człowieka jako jednostkę bezwspólnotową. Osłabia to bardzo układ odpornościowy wspólnot; stają się one bardziej czy wręcz niemal bezbronne wobec ingerencji zewnętrznej. Jakie siły polityczne temu sprzyjają, to już zupełnie inny problem.

Analizy Profesora Wolniewicza rzuciły nowe światło na stary spór woluntaryzmu z intelektualizmem etycznym. Pozwolą też lepiej opracować stanowisko Schopenhauera w tym sporze.

¹² Tego typu koncepcja występuje w tekstach: U. Schrade, B. Wolniewicz, J. Zubelewicz, *Dom jako wartość duchowa*, w: B. Wolniewicz, *Filozofia i wartości*, t. II, Warszawa 1998, s. 163–185; Z. Musiał, B. Wolniewicz, *Ksenofobia i wspólnota*, w: Z. Musiał, B. Wolniewicz, *Ksenofobia i wspólnota. Przyczynek do filozofii człowieka*, Komorów 2010, s. 7–89.